

«ԱՆՑՅԱԼ ԴԵՐԲԱՅՈՎ ՀԱՎԵԼԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ» ԿԱՌՈՒՅՑԸ
ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ

ՆՈՐԱՅՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Հոդվածում գրաբարի երկերից վերցված բազմաթիվ օրինակների միջոցով փորձ է արվել բացահայտելու և դիտարկելու «անցյալ դերբայ+խոնարհված բայաձև» կառույցի ձևաբանական և ոճական կողմերը: Գրաբարի քերականությունների մեջ այն հաճախ ներկայացվում է *բայական հավելադրությունների* շարքում, և դա ընդունելի համարելով՝ բայական այս կառույցը հեղինակն անվանել է «անցյալ դերբայով հավելադրություն» (ԱԴՀ): Վերջինս երկանդամ բայական կառույց է՝ կազմված «անցյալ դերբայ + խոնարհված բայաձև» կաղապարով, որը շեշտված արտահայտում է գործողության ընթացանություն, անընդհատություն, գործածվում է որպես նախադասության մեկ անդամ և իբրև ձևային-ոճական կառույց լայնորեն կիրառված է գրաբար երկերում՝ անկախ հեղինակից ու ժանրից:

«Անցյալ դերբայով հավելադրություն» կառույցը ոճական պաճուճանք և երբեմն ճոխություն է հաղորդում գրաբար տեքստերին: Եվ հեղինակի կարծիքով, բնագրերը աշխարհաբար թարգմանելիս, որպեսզի ոճական այդ կողմը կորուստ չունենա, առավել նպատակահարմար է պահպանել ԱԴՀ կազմի մեջ եղած բայերը՝ դրանք հնարավորինս համապատասխանեցնելով դիմավոր բայի ժամանակաձևին:

Բանալի բառեր – *գրաբար, անցյալ դերբայ, հավելադրություն, կառույց, սահմանում, ժամանակաձև, ոճական հնարանք*

Հայերենի դասական շրջանի տեքստերն ընթերցելիս աչքի է զարնում անցյալ դերբայով կազմված՝ **«անցյալ դերբայ+խոնարհված բայաձև»** կառույցների առատությունը (*յարուցեալ եկն, անուանեալ կոչէ, երթեալ բնակէ, կարգեալ սահմանեցեր, քննեալ դատիս*): Գրաբարին բնորոշ այդ կառույցի խիստ տարածվածությունը հաշվի առնելով՝ հարկ համարեցինք մի փոքր մանրամասն քննել այն: Գրաբարի քերականությունների մեջ այն հաճախ ներկայացվում է *բայական հավելադրությունների* շարքում, և դա ընդունելի համարելով՝ բայական այս կառույցը անվանում ենք **«անցյալ դերբայով հավելադրություն»** (ԱԴՀ)¹:

ԱԴՀ կառույցը նկարագրված է հայագիտության մեջ, սակայն խիստ համառոտ: Արսեն Բագրատունին իր քերականության մեջ այն

¹ Հոդվածում ԱԴՀ օրինակները ներկայացված են 5-րդ դարի երկերից և Գր. Նարեկացու «Մատենա»-ից:

հիշատակում է «անցյալ դերբայ + էական բայ» կառույցի շարքում՝ *յոր-դեզիրս եղեալ լինիցին, սիրեալ լեալ կաւ՞*: Աշոտ Աբրահամյանը գրաբարի անցյալ դերբայի ձևաբանական տարբեր գործածությունների շարքում մեր մասնանշած կառույցը մեկ նախադասությամբ նկարագրում է այսպես. «...մեկից ավելի բայ-ստորոգյալ, բայց նույն ենթական ունեցող նախադասություններում, երբ բայերն արտահայտված են լինում միևնույն ժամանակով և եղանակով, նրանցից մեկը դրվում է եղանակային ձևով, իսկ մյուսները արտահայտվում են անցյալ դերբայով»³, օրինակ՝ *փախուցեալ երթայցէ, դիմեալ գայր*: Ավելի ուշ Ա. Աբրահամյանը «Գրաբարի ձեռնարկում» այս կառույցի մասին խոսում է գրաբարի ռճական առանձնահատկությունների բաժնում որպես «նույնանիշ կամ հոմանիշ բառերի բայական ավելադրություն»: «Բայի դիմավոր ձևի վրա դրվում է հոմանիշ բայը՝ անցյալ դերբայի ձևով, որը գրվածքին բնորոշ ռճ է տալիս, ինչպես և ընդգծում, սաստկացնում է բայ-ստորոգյալի իմաստը, ուստի և հաղորդվող միտքն ավելի որոշակի է դարձնում, բայց երբեմն էլ չի ազդում իմաստի վրա և դրվում է իբրև զարդարանք»⁴, օրինակ՝ *բաժանեալ բաշխէին, քանդեալ բրէին, ցանեալ ցրուեցան, անուանեալ կոչի*: Նույն կառույցը բնութագրելիս Պավել Շարաբխանյանը գրում է. «Տարածված է անցյալ դերբայի գործածությունը դիմավոր բայից (կամ բայերից) առաջ, երբ այդ դերբայի և բայի ենթական նույնն է: Այս դեպքում անցյալ դերբայն աշխարհաբար թարգմանվում է հաջորդ դիմավոր բայի դեմքով ու ժամանակով կամ հարակատար դերբայով և կամ անորոշ դերբայի գործիականով, օրինակներ՝ *յարուցեալ եկն – վեր կացալ եկալ, գնացեալ յարեցաւ – գնաց միացալ, եկեալ ցուցին – եկան ցույց տվին* և այլն»⁵:

Իբրև լեզվական կառույց՝ ի՞նչ է ԱԴՀ-ն: Ձևաբանորեն ճիշտ բնութագրելու համար հարկ է ԱԴՀ-ն համեմատել իրենց կազմում անցյալ դերբայ ունեցող համադրելի այլ կառույցների, առաջին հերթին՝ դերբայական դարձվածի և բաղադրյալ ժամանակաձևերի հետ:

1. Առաջին հայացքից ԱԴՀ-ն կարող է նույնացվել դերբայական դարձվածներին: Դերբայական դարձվածը սովորաբար սահմանվում է որպես բառակապակցություն, որի ա) գերադաս կամ առանցքային անդամը արտահայտված է դերբայով, բ) դերբայն ունենում է լրացումներ, գ) նախադասության մեկ ծավալուն անդամ է⁶: Փորձենք այս երեք հատկանիշները կետ առ կետ համեմատել ԱԴՀ-ի հետ:

ա) ԱԴՀ-ի գերադաս անդամը դերբայը չէ, քանի որ այն ձևաբանա-

² Տե՛ս Արսէն Կ. **Բագրատունի**, Քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 201-202:

³ **Աշոտ Աբրահամյան**, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Եր., 1953, էջ 352:

⁴ **Աշոտ Աբրահամյան**, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, էջ 393:

⁵ **Պավել Շարաբխանյան**, Գրաբարի դասընթաց, Եր., 1974, էջ 240:

⁶ Տե՛ս **Հրանտ Պետրոսյան**, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 185-188:

կան և իմաստային առումներով ձուլված է խոնարհված բային, ուստի գերադաս անդամ մատնանշել տեղին չէ, մանավանդ այն դեպքերում, երբ անցյալ դերբայն ընդգծված դիմորոշ գործածություն ունի, որ առհասարակ գրաբարի համար սովորական իրողություն է: Օրինակ՝ *էկեալ բնակեցաւ* կապակցության մեջ դժվար է մատնանշել, թե որն է գերադաս անդամը, քանզի *էկեալ բնակեցաւ / էկավ բնակվեց* համազոր բայ-անդամներ են:

բ) Դերբայն ԱՂՀ-ում առանձին լրացում(ներ) չունի և ստորոգյալի վրա դրվում է ուղղակի՝ առանց կողմնակի լրացումների: Այն դեպքերում, երբ անցյալ դերբայն ու խոնարհված բայաձևն ընդմիջարկվել են այլևայլ բայական անդամներով, ինչպես՝ *ընթացեալք ի քաղաքն պատմէին, իջեալ յերկնից երգեն* և այլն, արդեն գործ ունենք դերբայական դարձվածների հետ, քանի որ «դերբայ+կողմնակի լրացում»-ը (բերված օրինակներում՝ *ընթացեալք ի քաղաքն, իջեալ յերկնից*) որպես մեկ անդամ լրացնում են բային: Դերբայական դարձվածներ են պարունակում Ագաթանգեղոսից վերցրած հետևյալ հատվածները. «*Խառնակեալ թաթաւեալ խնամութեամբ ընդ նոսա՝ առին ուսան զանաստուածպաշտութիւնս*», «*Տեղեկացեալ ի դպրացն՝ հասանէին*», որոնցում անցյալ դերբայի ու ստորոգյալի միջև ընկած են այլ անդամներ՝ *խնամութեամբ, ընդ նոսին, ի դպրաց*: Եթե չլինեին այդ անդամները, ապա գործ կունենայինք ԱՂՀ-ի հետ (*խառնակեալ առին, տեղեկացեալ հասանէին*): Այս տեսակետից կարելի է պնդել, որ ԱՂՀ-ն դերբայական դարձվածի մի տեսակ է՝ առանց կողմնակի անդամների: Մակայն, որպես լեզվական կառույց, մի բան է դերբայական դարձվածը (*զերծեալ՝ զիս ապրեցուցե՛ս, բարեգործեալ՝ քեւ կենդանասցի*), այլ բան՝ նույնը առանց կողմնակի անդամի (*զերծեալ ապրեցուցես, բարեգործեալ կենդանասցի*). վերջինը քերականական մեկ ամբողջության մեջ իմաստի ձուլում ստացած ԱՂՀ-ներ են:

գ) ԱՂՀ-ն ծավալուն չէ և ունի միայն երկու անդամ: Այն դերբայական դարձվածի նման չի դառնում նախադասության անդամ, գործածվում է ստորոգյալի պաշտոնով որպես մեկ ամբողջություն: Երբեմն միայն, կախված բայի արժույթից, կարելի է խոսել անցյալ դերբայի պարագայական իմաստի մասին:

2. ԱՂՀ կառույցը ձևաբանորեն որոշակի նմանություն ունի գրաբարի բաղադրյալ ժամանակաձևների հետ այնքանով, որ անցյալ դերբայի հետ դրված խոնարհված բայաձևը բայական հանգույցի դեր է ստանձնում, ինչպես գրաբարում բաղադրյալ ժամանակաձևերում հանգույցի դեր են ստանձնում *եւ, կամ, լինիմ, ունիմ* բայերը՝ *կերակրեալ լինիմ, նշանակեալ ունին, պապանձեալ կայր* և այլն: Մակայն բաղադրյալ ժամանակաձևներից տարբերությունն ակնհայտ է նրանով, որ ԱՂՀ-ի կազմում խոնարհված բայը նյութական իմաստ ունի և ոչ թե սոսկ ձևանիշ բառ է, հմնտ. *էկեալ է – էկեալ տեսանէ, հետեւեալ էաք –*

հետևեալ մտին, նորոգեալ իցէ – նորոգեալ կենդանացոյց և այլն:

3. ԱՂՀ-ն անցյալ դերբայով որոշիչ-որոշյալ կապակցություն չէ, սա ակնհայտ է, քանի որ նրանում անցյալ դերբայը հավելադրված է բայի և ոչ թե գոյականի վրա, ոչ թե *յարուցեալ Յիսուս, մոլորեալ ոչխար*, այլ *յարուցեալ եկն, մոլորեալ մուծանէ*: Որոշչի պաշտոնով անցյալ դերբայը գրաբարում հասկացվում և թարգմանվում է հարակատար դերբայով *յարուցեալ Յիսուս – հարություն առած Հիսուս*, իսկ ԱՂՀ-ի մեջ անցյալ դերբայը թարգմանվում է գերազանցապես անցյալ ժամանակով *յարուցեալ եկն – վեր կացավ եկավ*:

4. ԱՂՀ-ների բնութագրման ճիշտ տեղը, ըստ մեզ, իմաստային ուղորտն է: Սրանք բայական կառույցներ են, որ ստեղծվում են բայի ընթացայնության իմաստը շեշտելու, գործողությունը մեկ ամբողջության մեջ դնելու համար: Իմաստային այդ կողմը նկատի ունի Ա. Աբրահամյանը, երբ գրում է. «Շատ սովորական է հատկապես **տեղափոխություն ցույց տվող բայերի** (ընդգծումը՝ Ն. Պ.) գործածությունը, օրինակ *դիմեալ եկեալ հասալ էին, ելեալ գնաց, փախուցեալ երթայցէ*»⁷ և այլն: Իրոք, խիստ առատ են շարժում ցույց տվող ԱՂՀ-ները, այնքան, որ կարծես ի սկզբանե ստեղծված լինեն գործողության ընթացքը, նրա փուլերը շեշտելու համար, ինչպես՝ *երթեալ բնակէ, բարձեալ բերէ, անկեալ թաւալէին, ընթացեալ հասին, եկեալ մատուցէ, հետևեալ ստացան* և այլն:

Նույն իմաստն են արտահայտում գուգադրական բայերը, բայց օրինակ՝ *եկին ցուցին* նշանակում է գործողության հերթականություն, որ կարելի է հասկանալ «նախ եկան, ապա ցույց տվեցին», մինչդեռ *եկեալ ցուցին*-ը որպես մեկ՝ ամբողջական ու չգատվող գործողություն:

Ոճական-իմաստային այդ կողմը առավել շեշտված ու տեսանելի է հատկապես այն ձևերում, որտեղ գուգադիր կիրառվում են հոմանիշ կամ իմաստով մոտ բայեր՝ *հայեցեալ տեսին, եկեալ եկաց, յարուցեալ գնաց, բարկացեալ սաստեաց, մտեալ բազմեցաւ*, օրինակներ «Նարեկից»՝ *ճզգրտեալ թարգմանեաց, հոսեալ բղխեցեր, վանեալ վիրաւորեաց, պապանձեալ կարկիս, պաշարեալ տիրեաց, ծանեալ գիտացից* և այլն:

ԱՂՀ ոճական կողմը շեշտադրելիս պետք է ասել, որ այն մոտ է *աստիճանավորում*⁸, *հավելում*, *կրկնապատկություն* ոճական իրողություններին, սակայն նույնական չէ դրանց այն տեսքով, ինչպես նկարագրված է հայերենագիտության մեջ⁹:

Ամփոփելով պետք է սահմանել, որ **ԱՂՀ-ն երկանդամ բայական կառույց է՝ կազմված «անցյալ դերբայ + խոնարհված բայաձև» կադապա-**

⁷ Աշոտ Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները..., էջ 352:

⁸ Նման համեմատություն կա նաև «Հայերենագիտական բառարան»-ում, էջ 357, «Հավելադրություն կամ Ավելագրություն» բառահոդվածի տակ:

⁹ Այդ մասին տե՛ս, օրինակ, Պողոս Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, հտ. 2, Եր., 1991, էջ 102, 105, 118 և այլ:

րով, որը շեշտված արտահայտում է գործողության ընթացայնություն, անընդհատություն, գործածվում է որպես նախադասության մեկ անդամ և իբրև ձևային-ճակատային կառույց՝ լայնորեն կիրառված է գրաբար երկերում՝ անկախ հեղինակից ու ժանրից:

Մահմանումից հետևում է, որ ԱԴՀ կազմում անցյալ դերբայը նախորդում է դիմավոր բային: Հետադաս անցյալ դերբայի գործածությունները եզակի են՝ *տեսանենք լցեալ կատարեալ, նստէր զգեցեալ եւ զգաստացեալ, յայտնեսցի ազդեալ*: Քիչ են հանդիպում անցյալ դերբայի փոխարեն անորոշ դերբայի հոլովված ձևերով կազմված օրինակները, ինչպես՝ *կանխելով* (փոխ. կանխեալ) *վերօրհնենք, նորոգելով տաճարացուցեր, խաչակից առնելով պսակեցեր, եղանակելով երգեն*: ԱԴՀ ճակատային կառույցում է բազմակի անցյալ դերբայով կազմությունը, ինչպես՝ *դարձեալ անցեալ եկեալ լինէր յաշխարհ իւր, էլեալ եւ իջեալ հոսէր ընկենտյր, դէմ եղեալ տարադէմ գնացեալ փախստեալ լինէին, ելեալ աճեցեալ տայր պտուղ, փարիսեցիքն մատուցեալ փորձելով հարցանէին, զգեցեալ եւ զգաստացեալ նստէր* և այլն:

ԱԴՀ անդամ բայերը գերազանցապես հոմանիշ են կամ իմաստով մոտ, օրինակ՝ *բարկացեալ սաստեաց, մատուցեալ կալան, հայեցեալ տեսին, փակեալ պահեաք, սպասեալ մնային* և այլն: Հետաքրքիր է *կանգնեալ նստալ* (Կորյուն, ԻԶ) հականիշ բառերի բացառիկ գործածությունը, որ Մանուկ Աբեղյանը թարգմանել է «վեր կացավ նստեց», Ստ. Բանեանը՝ «ելաւ ու ուղիղ նստաւ»¹⁰ տարբերակներով:

Առանձին մի կիրառություն են *դարձեալ* դերբայով կազմված ԱԴՀ-ները, որոնցում *դարձեալ*-ը մակբայի վերածվելու ընթացքի մեջ է և կիրառվում է թե՛ նյութական բայի (=վերադառնալ), թե՛ մակբայի (=կրկին) իմաստներով: *Եթող գնոսա, դարձեալ եմուտ* (վերադարձավ մտալ) *ի նաւ: Դարձեալ* (կրկին) *եղ ձեռս ի վերայ աչաց: Եւ նա դարձեալ* (կրկին) *ուրացաւ: Կարգիմ եւ դարձեալ* (=կրկին) *սասանիմ* (Նարեկ):

Անցյալ դերբայի հետ ի՞նչ ժամանակաձևեր են կիրառվում: ԱԴՀ կազմում դիմավոր բայաձևի դերում գործածվում են բոլոր ժամանակաձևերը, այդ թվում՝ պատճառականով կազմված, որևէ սահմանափակում նկատելի չէ: Ընդհանուր առմամբ հնարավոր է խոսել միայն ժամանակաձևերի ժանրային բաշխվածության մասին, օրինակ՝ պատմողական երկերում գերակշռում են անցյալի ձևերը, շարականներում՝ ապառնիի տարբեր ձևերը: Ստորև բերվող օրինակները քաղել ենք 5-րդ դարի տարբեր երկերից:

Անցյալի կատարյալ ձևերով կազմված ԱԴՀ կառույցներ. *աւերեալ վանեցեր, բազմեալ տեսաք, բոցակիզեալ շիջոյց, երեւեալ պայծառացան, զարհուրեալ հիացայ, ընթացեալ հասին, լուսազարդեալ երեւեցար, խոնարհեալ իջեր, կորզեալ արտաքսեցեր, հանեալ արտաքսե-*

¹⁰ «Վարք Մեսրոպբայ հարազատ բնագրան Կորեան եւ թարգմանութիւն ի յաշխարհիկ բարբառ», յօրինեաց Ստեփան 3. Բանեան, Մէլչուսեց, 1951:

ցոյց, հետեւեալ մտին, հետեւեալ ստացան, հիացեալ սասանեցան, հիւժեալք մաշեցին, հրդեհեալ բոցակիզեաց, նորոգեալ կենդանացոյց, պատարագեալ հեղեր, սարսեալ հալածեցաւ, քաղցրացեալ իջուցին և այլն:

Տարածվածությամբ հաջորդը, թեև զգալիորեն զիջելով անցյալ կատարյալին, ապառնիի ձևերով ԱԴՀ-ներն են. *փախուցեալ երթայցէ, ամուսնացեալ մերձենայցէ, թելադրեալ կարծեցուցանիցէ, եկեալ յածիցի, ամբարշտացեալ տեսանիցեն, պատերազմեալ յաղթիցէ, կրեալ ըմբերանեացի, պարտաւորեալ գտանիցի, աղաւաղեալ կամակորիցէ, ընտելուցեալ համբուրեցուցանէ, հասեալ տեսանիցէ, հպարտացեալ արհամարհիցէ, ցածուցեալ նստուցանէ* և այլն:

Հանդիպում են անցյալ անկատար ժամանակաձևով կառույցներ. *եկեալ կատարիւր, ենթադրեալ կորզեր, խոնարհեալ տեսանէր, պարունակեալ պահէին, պարտեալ ամաչէր, վերանստեալ հանգչէիր, ստուգեալ գիտէր, եկեալ ասէր, անկեալ աղաչէր* և այլն:

Ներկայով կազմութիւնները զգալիորեն քիչ են՝ *բարձեալ բերէ, խոտորեալ թարգմանի, մատուցեալ ողորէ, էլեալ սահմանէ, մոլորեալ մուծանէ, ուռուցեալ յառնեն, մեռեալ կործանի* և այլն:

Այլ ժամանակաձևերը դիպվածային կիրառություն ունեն՝ *հետեւեալ ժամանեա՛, պարգեւեալ շնորհեա՛*:

Ինչպէ՞ս պետք է թարգմանել ԱԴՀ կազմութիւնները: ԱԴՀ-ի իմաստը հստակ ուրվագծվում է գրաբարից թարգմանելիս: Հետևելու համար, թե ինչ կերպ կարելի է վարվել ԱԴՀ-ն աշխարհաբար մատուցելիս, դիտարկել ենք գրաբար երկերի՝ անվանի հայագետների թարգմանությունները:

Մ. Խորենացու Պատմությունը թարգմանելիս Ստ. Մալխասյանը վարվել է մի քանի կերպ¹¹:

ա) Որոշ դեպքերում հարազատորեն թողել է բնագրի կրկնակ բայերը՝ այն դարձնելով դերբայական դարձված.

ի նոյն մատենէ *սկսեալ ասացից* – նույն մատյանից *սկսելով՝ կասեմ հաւաքեալ փոխեցին* ի յոյն լեզու – *գտնելով փոխադրեցին*

Զորոց մեք *սկսեալ ճառեսցուք* – սրանցից *սկսելով մենք կճառենք հարստացեալ տիրէ* ի վերայ երկոցունցն – *բռնանալով տիրում* է մյուս երկուսի վրա

վերջոտնեալ էլանէր – *հետ քաշվելով սկսեց բարձրանալ*:

բ) Անցյալ դերբայը դրել է դիմավոր բայաձևի ժամանակով.

Երթեալ բնակէ ի լեռնոտին միում – *գնում բնակվում* է մի լեռան ստորոտում

ի նքն *երթեալ դադարէ* – ի նքը *գնում դադարում* է

ջեռուցեալ մեղկեա՛ զցրտութիւն – *տաքացրո՛ւ և մեղմացրո՛ւ* զուրտ սառնությունը:

¹¹ Տե՛ս Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը Ստ. Մալխասյանցի, Եր., 1990:

զ) ԱՂՀ երկու անդամները ամփոփել է մեկ բայի մեջ.

հաստատեալ կարգեցին – հաստատեցին

հեղեղաւ **ջնջեալ մաքրին** – հեղեղով **մաքրվում են**

անուանեալ կարդային Դիւցընկէց – **ասում էին** Դիւցընկէց

յառաջագոյն ցրուելոցն **դադարեալ բնակէին** – **սպրում էին** առաջուց ցրվածներից

երթեալ հասանիցենք ի հեթանոսականսն զրուցատրութիւնս – **կհասնենք** հեթանոսական զրույցներին:

դ) ԱՂՀ իմաստը արտահայտել է շարահյուսական այլ կառույցով.

ի բերանոյ Աստուծոյ **առեալ ասի** պատուէր – Աստծո բերանից պատվէր **ստացավ**,

համոզեալ դադարեցուցանէ զաղմուկն – **համոզեց, որ** խռովությունը **դադարեցնեն**

խնամ տարեալ հոգացայ ամենայնի – ամեն բան **խնամք և հոգ տարաւ**

աճապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր եւ զթոռունս – **շտապով հաւաքում է** իր որդիներին և թոռներին և այլն:

Դժվար է Մտ. Մալխասյանի թարգմանության մեջ այս ենթատեսակներից որևէ մեկի գերակշռությունը մատնանշել, բանասերն այդ կառույցները կիրառում է ըստ հարկի, իմաստի թելադրանքով:

Մեկ այլ Ագաթանգեղոսի Պատմության Ա. Տեր-Ղևոնդյանի աշխարհաբար թարգմանության¹² մեջ ևս օրինաչափություն չի նկատվում, թարգմանիչը գործածում է վերը բերված 4 տարատեսակները ըստ իր հայեցողության, այդ թվում՝ ԱՂՀ կառույցը մեկ բառով ամփոփելով, ինչպես՝ **դիմեալ նաւեցաք – նավարկեցինք, ցնորեալ պաշտէք – պաշտում եք, կործանեալ աւերեցին – հիմնահատակ կործանեցին**, բայց նաև այլ կերպ՝ **փութացեալ բացցուք – փութանք բացել, թագ եղեալ փառաւորեցից – թագ դնելով՝ կփառավորեմ քեզ** և այլն:

Աշխարհաբար թարգմանության համար համեմատել ենք Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» Մանուկ Աբեղյանի արևելահայերեն և Ստեփան Բանեանի արևմտահայերեն թարգմանություններում ԱՂՀ-ների կիրառության դեպքերը, որ հանդիպադրված են աղյուսակում:

Համառոտ այս համեմատությունը հուշում է, որ անցյալ դերբայը գերազանցապես թարգմանվում է դիմավոր ձևով և ստանում իր դիմավոր բայի ժամանակաձևը, ինչպես **կարգեալ եւ հաստատեալ կշոէր – կշռադատեց, կարգավորեց**: Երբեմն բայաձևերը դրվում են շաղկապով որպես բազմակի ստորոգյալներ՝ **նախանձեռուցեալ յորդորեց – նախանձեռուց եւ յորդորեց**: Այլ օրինակներում Մ. Աբեղյանը թարգմանում է նաև հարակատար դերբայով կամ անորոշ դերբայի գործիական հոլովով՝ **շեշտելով պարագայական իմաստը, ինչպես՝ բարձեալ բերէ –**

¹² Տե՛ս Ագաթանգեղոս, Պատմություն Հայոց, աշխ. թարգմ. և ներածական՝ Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, Եր., 1977:

բարձած բերում է, տազնապեալ աղաղակեր - տազնապած աղաղակում էր, վիճեալ պնդին – վիճելով պնդում են և այլն:

Գրաբար բնագիրը	Մ. Աբեղեանի թարգմանությունը	Մ. Բանեանի թարգմանությունը
պատմեալ նախանձեցուցեալ յորդորեաց	պատմելով՝ նախանձեցնելով հորդորում է	նախանձեցուց եւ յորդորեց
նշանակեալ անուանեալ եւ կարգեալ յօրինէր	նշանակեց, անվանեց ու դասավորեց, հորինեց	նշանակեց, անուններ դրաւ, կարգաւորեց
կարգեալ եւ հաստատեալ կշռէր	կշռադաստեց, կարգավորեց, հաստատեց	կարգի կը դներ, կը հաստատէր ու կը ճշդէր
թեթեւացեալ եւ սթափեալ ի ցաւոց՝ կանգնեալ նստաւ	ցավերից թեթևանալով և սթափելով՝ վեր կացավ նստեց ժողովրդի մեջ	ցաւերէն թեթեւցաւ, սթափեցաւ, ելաւ եւ ուղիղ նստաւ ժողովին մէջ

«Նարեկի» «*Եթէ տնկակից ինձ թողցես զմեղս՝ / Ի նոսին վատնեալ մաշեցայց*» (Բան ՀԸ. Գ) հատվածի վատնեալ մաշեցայց կապակցությունը աշխարհաբար տարբեր թարգմանություններում մատուցվել է երկու հիմնական կերպ, մի դեպքում՝ բազմակի ստորոգյալներով.

Եթէ թողուս, որ մեղքերս ինձի հետ աճին / Ես անոնցմով **պիտի հայիմ ու մաշիմ**: (Թորգոմ Գուշակյան)

Եթէ մեղքերս ինձ թողուս տնկակից / Անոնց մեջ **կը մաշիմ ու կը քայքայուիմ**: (Գարեգին Եպս. Խաչատուրյան)

Եթէ մեղքերս թողնես, որ ինձ հետ տնկակից աճեն / Նրանցով **պիտի մաշվեմ, սպառվեմ**: (Մկրտիչ Խերանյան)

Նույն հատվածը այլ դեպքերում թարգմանվել է դերբայական դարձվածով.

Եթէ մեղքերս ինձ հետ աճին / Անոնց մեջ **խեղդուելով պիտի կորսուին**: (Միսաք Գոչուկյան)

Եթէ մեղքերս ինձ թողնես տնկակից / Նրանցով **մաշված՝ կսպառվեմ անհետ**: (Վազգեն Գևորգյան):

ԱՂՅ գործածությունը կախված է արդյոք հեղինակի ոճական նախընտրությունից: Նշեցինք, որ ԱՂՅ կառույցները հանդիպում են բոլոր հեղինակների երկերում, և դա տարբեր հեղինակների ոճական ինչ-ինչ հարցերի մասին խոսելու հնարավորություն տալիս է: Կորյունի երկում առատ է առհասարակ անցյալ դերբայի գործածությունը, մանավանդ՝ դերբայը ստորոգյալի արժեքով. «*Վարժեալ հելլենական դպրութեամբն, եկեալ հասեալ ի դուռն Արշակունեաց... տեղեկացեալ եւ հմուտ եղեալ աշխարհական կարգաց...*»: Համապատասխան չափով շատ են նաև ԱՂՅ կառույցները՝ *հատուցեալ զարդարեսցի, փութացեալ գնայր, եկեալ դիպէր, բնակեցուցեալ հաստատէր, պատուիրեալ գուշակէր, պաշարեալ դներ* և այլն: Այդ առանձնահատկության վրա հենվելով՝ ժամա-

նակին առիթ ունեցել ենք վարկած առաջ քաշելու, որ հասկապես Կորյունն է Աստվածաշնչի Յոբի գրքի հայերեն թարգմանիչը, այնքան որ նման են անցյալ դերբայով կառույցները «Վարք Մաշտոցի» և Յոբի գրքերում: Կորյունի երկի և Յոբի գրքի լեզվական համեմատությունը ներառում էր տարբեր մակարդակներ, այդ թվում՝ դերբայների գործածության օրինաչափությունները¹³:

Անցյալ դերբայով կառույցը առատ է նաև Ագաթանգեղոսի մոտ, որ կարող է վկայել «Վարք»-ի հեղինակի հետ ունեցած ընդհանրության կամ առնվազն այդ շրջանակներում ընդունված ինչ-ինչ ոճական առնչությունների մասին: Օրինակներ Ագաթանգեղոսից *օրհնեալ խառնեցի, հնազանդեալ գնացեն, նշանակեալ արձակե, նշանագրեալ վայելեցուցանե, ցանկացեալ հայեր* և այլն:

ԱՂՀ կառույցներ առատորեն հանդիպում են շարականներում, օրինակ՝ 5-8-րդ դարերի՝ *բարձրացեալ պարծին, լուսազարդեալ երեւեցար, հիացեալ սասանեցան, հրդեհեալ բոցակիզեաց, պատարագեալ հեղցես, ցոլացեալ երեւիր, գերազանցեալք յաղթեցեն* և այլն:

ԱՂՀ կառույցներ կիրառված ենք գտնում «Նարեկում», սակայն նրանում սպասված բազմազանությունը չի նկատվում՝ համեմատած ոճական այլ հնարանքների հետ: Նշելի է միայն, որ Գրիգոր Նարեկացին ստեղծել է ԱՂՀ եզակի օրինակներ, որոնք երկրորդ գործածությունը չունեն այլ երկերում, ինչպես՝ *խթեալ խոցոտիմ, ապրեալ ողջացի, դեզերեալ ողբայ, մորմոքեալ ճնկեցուցանեն, հերքեալ պարտեցի, ռոռգեալ ծաղկեցի, բղխեալ պատրաստեաց* և այլն:

Որպես ամփոփում պետք է ասել, որ ԱՂՀ կառույցը ոճական պաճուճանք և երբեմն ճոխություն է հաղորդում գրաբար տեքստերին: Եվ բնագրերը աշխարհաբար թարգմանելիս, որպեսզի ոճական այդ կողմը կորուստ չունենա, առավել նպատակահարմար է պահպանել ԱՂՀ կազմի մեջ եղած բայերը՝ դրանք հնարավորինս համապատասխանեցնելով դիմավոր բայի ժամանակաձևին: Այդպես ենք մենք վարվել, օրինակ, Պաղտասար Դպիրի «Գրքոյկ շահաւետ» և Կարապետ Պալատեցու «Տարեկան քարոզգիրք»¹⁴ երկերը գրաբարից աշխարհաբար փոխադրելիս, որտեղ, օրինակ, *խոնարհեալ ասաց*-ը վերածել ենք *խոնարհվեց և ասաց, գայթակղեցեալ կորուսանիցես – չգայթակղվես և կորցնես, տրտմեալ ցաւիմք – տրտմում և ցաւում ենք* և այլն:

НОРАЙР ПОГОСЯН – Языковая структура с “прибавлением прошедшее причастие” в габаре.– На многочисленных примерах, взятых из произведений габара, была сделана попытка выявить и рассмотреть морфологические и стилистические аспекты структуры «прошедшее причастие + глагол спрягаемый»

¹³ Տե՛ս **Նորայր Պողոսեան**, Արդեօ՞ք Կորիւնն է թարգմանել Յոբի գիրքը, «Միոն», 2001, թ. 1-3, էջ 91-97:

¹⁴ **Կարապետ Արք. Պալատեցի**, Տարեկան քարոզգիրք (ընտրանի), գրաբարից աշխարհաբարի փոխադրեցին՝ Նորայր Պողոսեան, Գեւորգ Մրկ. Կարապետեան, Լուս Անջելէս, 2021:

(ППГ). Это уникальная языковая единица староармянского языка, и автор сделал попытку определить эту структуру, опираясь на фактический материал текстов. ППГ является одним из идиоматических, стилистически богатых средств выразительности древнеармянского языка, используемых во всех произведениях и всеми авторами. Автор этой статьи также сравнил, как разные филологи относятся к ППГ в процессе перевода текстов с древнеармянского языка на новоармянский, после чего высказывает мнение, что при переводе следует сохранить две части глаголов ППГ, чтобы не пострадала стилистическая сторона данного контекста.

Ключевые слова: *гбар, прошедшее причастие, прибавление, определение, структура, время глагола, стилистическая конструкция*

NORAYR POGHOSYAN – *Language Structure with “Past Participle + Verb” in Grabar.* – Using numerous examples taken from the works of the Grabar, we made an attempt to identify and consider the morphological and stylistic aspects of the construction “past participle + verb” (PPV). This is a unique linguistic unit of the Old Armenian language, and the author of this article has made an attempt to define this structure, based on the actual material of the texts. PPV is one of the stylistically rich means of expressiveness of the ancient Armenian language, used in all works and by all authors. The author of this article has also compared how different philologists observe the PPV in the process of translating texts from the Old Armenian language into New Armenian, after which he expresses the opinion that two parts of the PPG verbs should be preserved in the translation so that the stylistic side of this context does not suffer.

Key words: *Grabar, past participle, addition, definition, structure, verb tense, stylistic construction*